

кўча-куйда йигит-қизларимизнинг тамаки чекиши, спиртли ичимликлар истеъмол қилаётганини кўриб, келажакда улардан қандай ота-она, қандай оила вужудга келишини кўз олдимизга келтирамиз. Ёшларимизнинг тартибсиз овқатланиши, уяли алоқа воситаларидан узлуксиз фойдаланиши ҳам соғлиғи учун зарарлидир. Бунинг учун нафақат тиббиёт ходимлари, балки кенг жамоатчилик назорат-тарғибот вакилларида ташқари, албатта, оилада булар ҳақида фикр алмашинуви лозим. Болага, у қайси ёшда бўлишидан қатъий назар, унга биринчи навбатда ота-онаси бу муаммоларни тушунтиради ва юмшоқлик, босиқлик билан англатади.

Мамлакатимизда оила, ота ва она, болалар соғлигини муҳофаза қилиш бўйича олиб борилаётган кенг қамровли ислохотлар ёшларни жисмоний ва маънавий етук, баркамол шахс қилиб ривожлантиришда биринчи тарбиявий вазифани ўтайди. Оилада инсон учун табиат энг қимматбаҳо, олий макон деган тушунча бўлиб шаклланиши ва у ҳар бир инсоннинг шахсий мулки сифатида асраб-авайланиши лозимлиги доимо уқтирилиб, табиат билан ўзаро боғлиқлиги оддий мисоллар асосида тушунтириб борилади. Аслида ривожланиш ҳақида тасаввурлар ўзгариб бормоқда, инсон ва табиат бир яхлит, уларни бирбиридан ажратиб бўлмайди, шунинг учун инсон ва табиатни бир-бирига қарши қўйиш нотўғри ва бемақсад ҳисобланади. Бир нарсани унутмаслик лозим, яъни инсон табиатсиз яшай олмайди, табиат эса инсонсиз мавжуд бўла олади.

Инсон табиат қонунларини ўзгартириш ёки йўқотиш имконига эга эмас, табиат қонунлари инсон буйруғи ёки хоҳишисиз ҳам ривожланаверади. Инсон ҳеч қачон табиат устидан ҳукмдор бўла олмайди. Инсон табиатга хос бўлиб, унинг ичида яшайди. Инсон табиат қонунларига бирор ўзгартириш кирита олмайди, балки унинг бутун кучи, фаолияти ўша қонунлардан тўғри фойдаланишдадир.

Табиат абадий ва тугамас, шунинг учун ҳам у инсондан кучли, инсон табиат билан ўзаро алоқада бўлиб, доимо унга мослашиши ва лозим бўлса, унга ёрдам бериши керак, табиатга қарши бўлиши инсоннинг ўзига ёмонлик келтиради. Агарда биз табиатни хурмат қилмасак ва унга озор берсак, бир кун келиб табиат биздан ўч олади. Демак, оилада *экологик маданият*ни шаклланишининг асосий мазмуни - инсон ва табиат ўртасидаги боғлиқликни ижобий тушуниш ва табиат бизда эмас, балки биз табиатда яшаймиз, деган тушунчага амал қилган ҳолда асраб-авайлашимиз лозим.

Табиат билан уйғунлашиб яшаш, уни авайлаш лозимлигини айрим инсонлар унутиб қўйишди. Баъзи вақтларда одамлар моддий бойлигимиз ошса, маънавий бойлигимиз ҳам ошиб боради, биз шу тариқа маданиятли бўлиб борамиз, деб ўйлашди.

Экологик ва ижтимоий танглик амалий инсонпарварликни талаб этади ва айни пайтда улар инсониятни янги назарий поғонага кўтарилишга мажбур қилади. Ҳақиқий экологик онг ва дунёвий маданиятда бир маданиятни сўндириб ёки йўқотиб, ўрнига иккинчисини келтириб бўлмайди, балки у дунёдаги бар-ча одамларга умуминсоний, ахлоқий, маънавий туйғуларни бирлаштириш орқали янада мустаҳкамланади. Маданиятли одамлар атрофмуҳит, ўсимликлар ва ҳайвонлар муҳофазаси ҳамда уларга бўлган муносабатларни инсоний асосда бирлаштирадilar. Бундан мақсад – табиатни сақлаш ва дунёнинг узлуксизлигини таъминлашдир.

ЁШЛАРДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЖАДИДЛАРНИНГ ЭКОМАДАНИЯТГА ДОИР ҚАРАШЛАРИДАН ТАРИХИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИКНИ УЙЎНЛАШТИРИШДА ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

*Эгамназарова З.А.
Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучлар Академияси*

Фалсафий тафаккур тараққиётида ғоялар ва таълимотлар ворисийлик занжири асосида сайқалланиб, замонга мослашиб, диалектик ўзгариб бораверади. Бу эса

тарихийликдан замонавийликка ўзгаришда, муштараклашувда намоён бўлади. Жадид мутафаккирларининг экологик тарбия, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатга оқилона муносабатни шакллантиришга оид қарашлари бугунги экомаданиятни, халқимизнинг экологик дунёқарашини ўстиришда муҳим омил ҳисобланади. Жадид мутафақкирлари таълимотларининг энг муҳим аҳамияти, экологик танглик сабабларини ва унинг оқибатларини жамиятдаги маърифатсизлик, маънавий қашшоқлик билан боғлаб кўрсатилишини ахлоқий детерминизмнинг тизимлашган шакли сифатида қараш мумкин. Ижтимоий-экологик муаммолар ечимида замонавий инновацион ёндашувлар билан бир қаторда маҳаллий аҳолининг табиатдан оқилона фойдаланиш анъаналарига асосланган этноэкологик ёндашувнинг аҳамияти ҳақида давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев шундай ёзади: “Халқимизнинг табиатга унинг бойликларини асраб-авайлаган ҳолда муносабатда бўлиш ва умумий сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш борасида кўп асрлик анъаналарига суянган ҳолда биз ҳақиқатан ҳам улкан натижаларга эришамиз”. Бундан ташқари, БМТнинг 2030 йилгача барқарор ривожланиш бўйича халқаро дастурида белгиланган 17 та “мақсад”лардан бири “Қуруқлик экосистемаларини муҳофаза қилиш ва тиклаш, улардан оқилона фойдаланиш, ўрмонларни рационал (оқилона) бошқариш, чўллашишга қарши курашиш, ерларнинг деградациясини тўхтатиш ва биологик хилма-хиллик йўқолишининг олдини олиш” вазифалари ечимига йўналтирилган.

Жадидлар мусулмон олами билан жаҳон цивилизациясининг уйғун жиҳатларини теран илғай олдилар, турли даврларда ҳар хил динларга эътиқод қилувчилар бу ҳудудда тинч ва тотув яшаганликлари, конфессия ва этнослар мавжуд бўлганлигини, диний бағрикенгликнинг илдизлари узоқларга бориб тақалишини эътироф этдилар. Ҳар қандай тарихий даврда миллий экологик ахлоқий нормаларнинг умуминсоний манфаатларга мос келиши, уларнинг гуманистик моҳиятидир. Буни жадидчилик ҳаракати вакиллари тўғри тушунишган эди. Зеро, “ижтимоий-экологик инқирозлар амалий инсонпарварликни тақозо қилади. Экологик гуманизм Шарқ ва Ғарб анъаналари кесишган жойда туради”. Эндиликда бунинг мазмуни ғоят кенгайиб, фақатгина инсонларга ғамхўрлик эмас, балки бутун оламга ахлоқий муносабатлар устуворлашмоқда. “Ҳозирги замондаги экологик дунёқарашда ахлоқнинг навбатдаги инсонпарварлик босқичи намоён бўлмоқда, - деб ёзади, профессор Н.Н.Марфенин. Жадидчилик феномени саводхонлик, маърифат, назария ва амалиёт синкретизми, некбинлик, самарадорлик, инсонпарварлик, эркин фикрлаш, бағрикенглик каби элементлардан ташкил топгандир. Жадидчилик ўзига хос ижтимоий-тарихий ҳодиса ҳамдир. Жадид мутафаккири Аҳмад Дониш миллий тараққиётга тўсиқ бўлаётган ҳолатларни ўзининг бадий мазмундаги танқидий қарашлари орқали қуйидагича тасвирлайди: “Подшоҳларнинг сақланишлари, уларнинг саломат туришлари, мамлакатнинг ободлиги, фуқаронинг тўқлиги сипоҳларнинг розилигига боғлиқдир. Сенинг гапингга қараганда, ерлар хароб, фуқаро оч, сипоҳлар муҳтож, амалдорлар, дафтардорлар золимдирлар. Бундай салтанат, бундай давлат ҳеч вақт узоқ яшай олмайди. Отаси яшаса ҳам болалари унинг ўрнига ўтира олмайдилар. Ҳукумат интизоми бутунлай бузилади... Бунга ўхшаш мамлакатни ҳукумат, давлат дейиш тўғри эмас, уни гадолар подшоҳи, ожизлар ҳукумати десалар, тўғри айтган бўладилар”. Унинг фикрлари аҳамиятини бугунги кундаги ўзгаришлар ва маданий янгиланишлар даврида аниқ намоён бўлмоқда.

Яна бир жадидчилик вакили Абдулла Авлоний ер юзида интизом бўлмаса, инсонлар бир дақиқа ҳам яшай олмаслигини таъкидлаш орқали табиатга оқилона муносабатнинг нақадар муҳим эканлигига эътибор қаратади. “жаноби Ҳақ еру осмонларни, ой ва юлдузларни, инсон ва ҳайвонларни, қурт ва қушларни шундай бир низом ила тартиб бериб яратмушдурки, ақл билмақдан, қалам ёзмақдан, тил сўзламақдан ожиздир”.

Бугунги кунда ёшларда экологик маданиятни шакллантиришда минтақадан етишиб чиққан файласуф-олимларнинг, хусусан жадидларнинг экомаданиятга доир қарашларидан илмий-амалий фаолиятда фойдаланиш вазифалари заруратга айланмоқда. Бу эса, унга таълим-тарбия тизимида алоҳида эътибор беришни тақозо қилади. Бироқ, экологияга оид мавжуд дарсликларда экологиянинг маънавий-ахлоқий масалалари эътибордан четда қолган.

Шунинг учун ҳам жадид мутафаккирларининг экологик ахлоқ ва табиатни асраб-авайлашга оид хулосаларидан унумли фойдаланиш ва замонавийлик билан уйғунлаштириш долзарблик касб этмоқда. Экологик муносабатларда ахлоқ устуворлигини таъминлаш, маълум маънода, инсоннинг фаолият эркинлигини чегаралаш масалалари билан боғлиқ бўлганлиги учун ҳам ахлоқнинг бевосита регулятив функцияси доирасига киради. Жадидлар ҳам жамиятни юксак ахлоқийлик мезонларини шакллантириш, маърифатли қилиш орқали барча муаммоларни бартараф этишни мақсад қилган эдилар.

Жадидлар жамият қонунларига итоаткор бўлиш билан бирга табиат қонунларига ҳам бўйсунуш кераклигини, табиий мувозанатни бузмаслик зарурлигини илгари сурадилар. Жадидларнинг фикрлашига кўра, экологик тарбия, бир томондан, унинг фақат табиатга муносабатини белгилаб қолмай, балки табиий атроф муҳитга мослашиш имкониятини ҳам яратади. Иккинчи томондан, ижтимоий гуруҳ ва шахсларнинг лаҳзалик фойдани мутлақлаштирувчи ва жамиятнинг яқин ҳамда олис манфаатларига зид корпоратив манфаатларга, корпоратив ахлоққа айланиб кетишидан сақловчи омил сифатида хизмат қилади. Жамият “жамият-табиат” тизими қисми эканлигини ҳамда унинг муваффақияти ҳар бир шахс фаолиятига боғлиқлигини тушуниш гуруҳий манфаатларни қайта баҳолашга ва яхлит тизим манфаатларига бўйсундиришга мажбур этади. Экологик таълимнинг муҳимлиги ҳозирги замонавий дунёда ҳеч кимда шубҳа уйғотмаслиги билан биргалликда кўплаб мамлакатларда таълим ва тарбия беришнинг устувор йўналиши ҳисобланади. Замонавий олам шундай даврни бошидан ўтказяптики, ёшларда экологик маданиятни тарбиялаш таълим фаолиятининг долзарб йўналишларидан бирига айланди.

Жадидлар ислом фалсафаси нуқтаи назари асосида иш тутганлар. Экологик онг ва экологик билимлар тизими инсоннинг табиат билан ўзаро таъсири соҳасидаги билим ва эътиқодни ўзида мужассам этиб, инсонлар ўзларининг ҳозирги ва келгусидаги биосфера билан қанчалик узвий боғланганини, табиатни муҳофаза этиш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш ва ҳар бир инсонда атроф – муҳит ҳолати учун масъуллик ҳиссини тарбиялаш, ҳайвонот ва набобат оламини асраш объектив зарурат эканини тушуниб етишларининг муҳим шарти ҳисобланади. Экологик тарбиянинг муҳим шакли ўқувчиларнинг ўз ҳудудларини ободонлаштириш, кўчат – дарахтлар экиш ва уларни ўз вақтида парвариш қилиш, қушлар ва ҳайвонлар учун уя ва ин қуриш, булоқ, қўл ва ариқларни ахлат ва чиқиндилардан тозалаш, туман ҳудудига яқин жойлашган қишлоқ ёки шаҳар атрофидаги оромгоҳларда ободонлаштириш йўлларини ўтказиш ва бошқа амалий ишларидир. Бундай ишлар натижасида ёшларда назарий олинган билимлар мустаҳкамланиши билан бирга табиат билан боғлиқ зарурий экологик, ҳуқуқий, ахлоқий ва эстетик қарашлар шаклланади. Ўқувчилар инсоннинг табиатдаги ўрнини, она шаҳри ёки қишлоғи учун табиат муҳофазаси борасидаги фаолиятининг аҳамиятини, ер ва ҳаво, қўл, дарёларни тоза сақлаш масалаларини ҳал этишда фаол ҳаётий нуқтаи назарнинг долзарб эканини тушуниб етадилар. Миллий маънавиятимизнинг серқирра ва теран илдизларига таянган ҳолда мафкуравий тарбия йўналишларини ишлаб чиқишда экологик мафкура, таълим ва тарбия тизимини яратиш алоҳида ўрин тутади.

Экологик онгни, маданиятни шакллантиришда назарий экологик билимларни бериш билан бир қаторда, маданий-маърифий ишларнинг барча самарали шакллари ва услубларидан, жумладан: оммавий ахборот воситаларидан, оғзаки, кўрғазмали ва техника воситаларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади, чунки экологик тарғибот аҳолининг муайян тоифалари онгига таъсир этиб қолмай, балки боғча ёшидаги боладан тортиб, аҳолининг барча қатламларини қамраб олиши, ҳаммага тушунарли, кўрғазмали ва ошқора бўлиши лозим. Табиат, ер, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиий ресурслар ҳақида хабарлар бериш билан ёш авлод онгида табиатга нисбатан эъзоз уйғотиб, табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш борасида экологик таълим - тарбия бешиги ролини ўташи лозим.

Туркистонни таракқиёт йўлига олиб чиқиш борасида жадидлар иқтисодни ривожлантиришга асосий эътибор қаратдилар, шу билан бирга, улар миллий матбуот ва

халқ таълимини юксалтиришни бундан ҳам юқори ўринга қўйдилар. Улардан бири ёзгани каби “миллий матбуоти бўлмаган халқнинг ўзи ҳам бўлмайди”.

Йилдан йилга шаҳар-қишлоқларимиз обод бўлиб, чирой очмоқда. Бу натижалар фуқароларимизнинг экологик маданияти юксалганлигидан далолат беради. Ўз табиатига кўра, тарбия жараёни кўп омилли характерга эга. Яъни, талабаларда экологик маданиятнинг қарор топиши оила, таълим муассасаси, жамоатчилик, ижтимоий муҳит, шунингдек, вазиятларнинг хилма-хиллиги, бевосита ва билвосита таъсирлар остида рўй беради.

Жадидчилик ва экологик маданият тўғрисидаги мазкур мулоҳазалардан шундай хулосага келиш мумкин:

- жадид намояналари техникавий тараққиёт аста секин кучайиб бораётган XX аср бошларида ижтимоий онг турлари билан ёнма-ён экологик онг ривожига ҳам жиддий эътибор бердилар.

- гарчи у пайтда экологик маданият тўғрисидаги илмий-назарий қарашлар алоҳида соҳа сифатида ажралиб чиқмаган, жадидларнинг ўзи эса экологик онг ва маданият тўғрисида махсус асарлар яратмаган бўлсалар ҳам, лекин уларнинг публицистикаси, илмий ва бадиий асарларида табиат билан ўзаро муносабатлар ҳамда уларнинг ижтимоий аҳамиятига доир муҳим кузатиш ва хулосалар кўплаб учрайди. Бундан келиб чиқадики, жадид намояналари қолдирган улкан маънавий меросда экологик маданият ривожига тааллуқли бўлган таҳлиллар, нозик муносабат ва кузатишларни маданият тарихи йўналишида илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ҳар жиҳатдан мақсадга мувофиқдир.

ЭКОМАДАНИЯТ ТУШУНЧАСИНИНГ ФАЛСАФИЙ - МЕТОДОЛОГИК НЕГИЗЛАРИ, МОҲИЯТИ, ҲУСУСИЯТЛАРИ

*Эрйигитова Лобар Абдуқодировна
Central Asian Medical University*

Бугунги кунда жамият аъзоларида экологик маданиятни шакллантириш долзарб вазифаларидан биридир. Экологик маданият тушунчаси кенг қамровли бўлиб, инсон фаолиятининг аксарият қисмини ўзида мужассамлаштиради. Шахснинг экологик тафаккур тарзи у яшаб турган минтақанинг табиий–географик иқлими, шарт–шароитига, у мансуб бўлган миллат ёки халқнинг менталитетига, турмуш маромига, тарихи, урф–одати, эътиқоди, қолаверса муайян жамиятда яшовчи кишиларнинг табиат тўғрисидаги дунёқараши, ҳамда унга бўлган муносабатлари билан узвий боғлиқ. Ана шу муносабатларнинг ўзаро боғлиқлиги ва таъсири боис шахсда экологик дунёқараши шаклланган. Бошқача айтганда, экологик дунёқараш ижтимоий борлиқ ва ижтимоий онгнинг ўзаро алоқадорлигида намоён бўлган. Зеро, “сайёрамиздаги глобал иқлим ўзгаришлари ҳамда минтақамиздаги экологик муаммолар оқибатида қишлоқ хўжалигида ҳар йили илгари кўрилмаган янги–янги синов ва қийинчиликлар пайдо бўлаётганини қайд этиш лозим”. Бунинг учун жамиятда ахлоқий–экологик онгни шакллантириш ва “замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак”.

Кишилик жамияти олдидаги экологик хавф–хатарни баргараф этиш ва ривожланишнинг барқарор йўлига ўтиш концепцияси бўйича кишилик жамиятида бир неча минг йилликлар давомида доимо ўзгариб келган, геоэкология илмий йўналишининг асосий кўрсаткичлари ҳисобланган, табиатдан фойдаланиш ва маҳсулот ишлаб чиқариш миқдори, аҳолининг сони, табиий ресурслардан фойдаланиш кўлами, табиатдаги антропоген босим миқдори, экологик ва этноэкологик ландшафт мувозанати каби кўрсаткичларни ўзгаришини макон ва замонда назорат қилиш зарурати пайдо бўлмоқда. Бу эса, ўз навбатида экологик мувозанатни сақлаб қолишга инновацион қарашлар билан бир қаторда тарихий ёндашув зарурлигини кўрсатади.